

هنر و ارتباطات در اندیشه امام خمینی (ره)

امیدعلی مسعودی*

دانشیار گروه ارتباطات، دانشکده فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه سوره، تهران، ایران.

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۱۲/۲۸، تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۰۶/۰۳)

چکیده

با توجه به اهمیت هنر و ارتباطات در جامعه اسلامی و ضرورت تدوین نظریه‌هایی که بتواند راه کار مناسب را برای هنرمندان و ارتباطگران را ارائه نماید و از اختلاف نظرها جلوگیری کند، بازخوانی اندیشه امام خمینی (ره) نظریه پرداز و بنیانگذار انقلاب اسلامی را ضروری می‌نماید. این تحقیق باهدف شناخت اندیشه امام درباره هنر و ارتباطات در جامعه اسلامی انجام شده است. به همین منظور کلیه آثار مکتوب امام با روش تحقیق تحلیل محتوای کیفی بررسی شد و با انتخاب هدفمند بیانات ایشان و کدگذاری آن‌ها با استفاده از نرم‌افزار *Nvivo10* دریافت که بر اساس هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و روش‌شناسی امام، در اندیشه امام خمینی (ره) که مبتنی بر فقه سیاسی ایشان است، حمایت از هنر و رسانه با دفاع از آزادی رسانه‌ها و استقلال هنرمندان، اعتراض به سانسور با حمایت از آزادی انتقاد، تبلیغات در جامعه، مانند تبلیغ در مساجد، استقبال از هنر حلال با بیان هنر مورد قبول در عرفان اسلامی، متعهد و معترض، و هنر زیبا در قالب احکام شرعی و پرهیز از هنر حرام مانند: موسیقی حرام، مجسمه غیر صاحبان روح، لهو و لعب به دلیل اشکال شرعی احصاء شده است که در هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و روش‌شناسی امام در قالب دو مقوله فراگیر اهمیت هنر و آزادی و حرمت اشاعه فساد تبیین می‌شوند. از این رو، پیشنهاد می‌شود با توجه به فقه سیاسی امام، هنرمندان مسلمان در خلق آثار خود به قوانین و احکام شرعی پایبند باشند تا در اجرای مسئولیت هنری‌شان، بر اندیشه امام در هنر و ارتباطات وفادار بمانند و پاسخگوی معترضان به آثارشان باشند.

واژگان کلیدی

امام خمینی (ره)، انقلاب اسلامی، هنر و ارتباطات، قوانین شرعی، هنر حلال، هنر حرام.

مقدمه

در این تحقیق از روش تحلیل محتوای کیفی با رویکرد تحلیل محتوای عرفی و استفاده از روش استقرائی استفاده شده است (Mayring, 2014: 64). ابتدا با قرائت فیش‌هایی که از آثار مکتوب امام درباره هنر و ارتباطات تهیه شده بود، با تقلیل متن، مقولات پایه و شاخص‌ها؛ کدهای باز تعیین شدند و در مرحله دوم با کدگذاری محوری مقولات سازمان‌یافته و در مرحله سوم، با کدگذاری انتخابی مقولات فراگیر که همان مبانی اندیشه امام در هنر و ارتباطات می‌باشند، مشخص شدند. جامعه آماری در این تحقیق کلیه سخنرانی‌ها و آثار مکتوب حضرت امام خمینی (ره) است که قبل و بعد از انقلاب منتشر شده است و اکنون در مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره) به محققان ارائه می‌شود. در این تحقیق چون پیرامون ابعاد اجتماعی اندیشه حضرت امام (ره) برای رسیدن به اهداف انقلاب اسلامی بررسی می‌شود لذا با تعیین مقوله‌های حاصل از مطالعات نظری در این تحقیق به صورت هدفمند تعدادی از جامعه آماری انتخاب و سپس ۲۸ مقوله از میان مقولات مرتبط، مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

۱.۱. اعتبار و پایایی پژوهش

در تحقیقات کیفی به جای تأکید بر پایایی و روایی از مفهومی بنام «قابلیت اعتماد» نیز استفاده می‌شود. به منظور اعتبار و پایایی در این تحقیق، محقق از فن تکرار مشورت با استادان، مشاوران و متخصصین که همان استفاده از گروه پژوهشی (راجر، دمینیگ، ۱۳۸۴: ۱۷۱-۱۷۲) است، استفاده کرده است.

۲.۱. روش و ابزار گردآوری اطلاعات

ابتدا با مطالعه و استفاده از منابع کتابخانه‌ای و فیش‌برداری بنیان نظری و مفهومی انجام شد و سپس سخنان و آثار امام خمینی (ره) مطالعه و با مشاهده دقیق، متن، فیش‌برداری صورت گرفت که نمونه‌های قابل کدگذاری در یافته‌های تحقیق بیان شده‌اند، تا کدگذاری باز انجام شود، سپس با استفاده از نرم‌افزار ان‌وی‌ویو ۱۰ (Nvivo 10) کدگذاری محوری و انتخابی صورت گرفت.

۲. پیشینه پژوهش

مروی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «هنر در گفتار امام خمینی» به بررسی دیدگاه‌های امام در باره هنر پرداخته و نتیجه گرفته است که هنر ایران‌زمین با عرفان اصیل درآمیخته است و بسیاری از هنرمندان بزرگ کشور ما عرفای بنامی نیز بوده‌اند. شاید مهم‌ترین تفاوت امام خمینی (ره) با چنین هنرمندان و عرفایی، مسأله عرفان عملی ایشان باشد. مسیر عرفان امام درجه اول از راه بسیار دشوار مبارزه با نفس و سپس از راه مبارزه عملی با ستمگران، می‌گذرد اقتضای چنین هنری، مقابله با ستمگران و وابستگان آنان و دفاع از ستمدیدگان و محرومان و تلاش در جهت حل مشکلات اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، نظامی و تصویرگری عدالت و انصاف و شرافت و نیز نشان‌دادن درد و رنج مغضوبان قدرت و پول

هنر، در اشکال گوناگون آن از شیوه‌های ارتباطی در هر جامعه است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، بازخوانی هنر و ارتباطات از منظر و نگاه معمار انقلاب اسلامی، امام خمینی (ره) شرایط جدیدی را پیش روی هنرمندان، رسانه‌ها و مردم به نمایش گذاشت. در اندیشه امام، هنر هنرمند جایگاه جدیدی در جامعه‌ی یافت و بر اساس هستی‌شناسی^۱، معرفت‌شناسی^۲ و روش‌شناسی^۳ امام؛ خوانش جدید از هنر معنوی جایگزین هنر برای هنر و هنر برای طاعت شد. امام به نقش معنویت در هنر برای ایجاد تحول در افراد و جامعه اهمیت خاصی قائل بودند و هنرمندان جوان پس از پیروزی انقلاب اسلامی با تکیه بر همین اندیشه امام، به خلق آثار ارزشمندی به‌ویژه در دوران دفاع مقدس و جنگ تحمیلی عراق علیه ایران (۱۳۵۹-۱۳۶۶) نائل شدند. از آنجاکه دستگاه‌های نظارت‌کننده بر تهیه، تولید و توزیع آثار هنری و رسانه‌ها، پذیرش آثار را مبتنی بر آراء و اندیشه‌های امام تلقی می‌کنند و بسیاری از صاحبان آثار با اندیشه امام و سرچشمه‌های آن آشنایی ندارند، لذا در بسیاری موارد شاهد مسائلی چون: جلوگیری از اجرای کنسرت‌های موسیقی، جمع‌آوری تندیس‌ها در سطح شهر و یا جلوگیری از نمایش فیلم‌های سینمایی و نمایش تئاتر به بهانه مخالفت با اندیشه امام، با برداشت عده‌ای معترض در سطح جامعه هستیم. در حالی که اغلب این آثار مجوز رسمی از مراکز قانونی کشور را دارند. اگر استدلال صاحبان آثار را بپذیریم که این آثار بر مبنای اندیشه‌ای انقلابی و معنوی آفریده شده‌اند، راه اعتراض و تخریب آثار بر روی معترضان بسته می‌شود. متأسفانه بر اثر چنین برخوردهایی بسیاری از آثار حتی اجازه تبلیغ و معرفی در رسانه‌ها را نیافته‌اند. از این‌رو است که شناخت این مبنا و اندیشه ضرورت و اهمیت می‌یابد. هنرمندان و نسل‌های آینده نیازمند تدوین اندیشه‌های امام خمینی (ره) درباره هنر و ارتباطات تا این اندیشه به‌عنوان سندی ارزنده و راه‌گشا پیش روی هنرمندان و ارتباط‌گران جامعه قرار گیرد و از آن در خلق آثار و برقراری ارتباط بهتر با مردم بهره‌ها ببرند. اهمیت تحقیق در ارائه مؤلفه‌های کاربردی اندیشه رهبر و بنیانگذار جمهوری اسلامی برای هنرمندان متعهد و علاقه‌مند به هنر اسلامی است. براین اساس پرسش اصلی این تحقیق شناسایی ابعاد گوناگون اندیشه امام خمینی (ره) درباره هنر و ارتباطات است.

۱. روش پژوهش

در این تحقیق از روش تحلیل محتوای کیفی استفاده شده است. به‌طور اساسی تقلیل متن به اعداد در فن کمی، به دلیل از دست‌دادن اطلاعات ترکیبی و معنا، اغلب مورد انتقاد قرار گرفته است (Weber, 1990). تحلیل محتوای کیفی در جایی که تحلیل کمی به محدودیت‌هایی می‌رسد، نمود می‌یابد. بنابراین تحلیل محتوای کیفی را می‌توان روش تحقیقی برای تفسیر ذهنی محتوای داده‌های متنی از طریق فرایندهای طبقه‌بندی نظام‌مند، کدبندی و تم سازی یا طراحی الگوهای شناخته‌شده دانست (Hsiu & Shanon, 2005).

تلویزیون و شبکه‌های اجتماعی شکل می‌گیرد. قدیمی‌ترین تعریف برای ارتباط را از ارسطو فیلسوف یونانی نقل می‌کنند که می‌گوید: «ارتباط عبارت است از جست‌وجو برای دست‌یافتن به کلیهٔ وسایل و امکانات موجود برای اقناع^۴ دیگران» (محسنیان‌راد، ۱۳۶۹: ۴۳) و آخرین تعریفی که ارائه شده است از دیوید برلو^۵ است که می‌گوید: «ارتباط برقرار کردن عبارت است از جست‌وجوی پاسخ از سوی گیرنده» (همان: ۴۴) و «ارتباط مؤثر ارتباطی است که در آن معنی موردنظر فرستنده در گیرنده متجلی شود و هرچه این تجلی بیشتر باشد ارتباط مؤثرتر خواهد بود» (همان: ۵۷). امام خمینی (ره) نیز درباره ارتباطات، رسانه‌ها و هنر نظراتی دارند که می‌تواند برای ارتباط گران و هنرمندان در جامعه اسلامی راه‌گشا باشد. این نظرات بر مبنای شناختی است که امام از جهان هستی و واقعیت‌های پیرامونش دارد. این شناخت را در مبنای اندیشه امام خمینی (ره) می‌توان مشاهده کرد.

۲. ۳. مبنای اندیشه امام

«برای شناخت اندیشه امام پیرامون هنر و ارتباطات، ابتدا به مبنای اندیشه امام به جهان هستی به عنوان پیش‌فرض‌های ایشان به جهان واقعیت آن می‌پردازیم زیرا پیش‌فرض‌ها، نوع نگاه انسان را به واقعیت تعیین می‌کنند و پیش‌فرض‌ها هستند که توانایی انسان برای ورود تجربی به واقعیت و بازتاب دقیق واقعیت را معین می‌کنند» (بلیکی، ۱۳۹۱: ۲۸). به همین منظور می‌بایست پیش از تحلیل آثار مکتوب ایشان، به تعاریف نظریه‌هایی که پیرامون مبنای هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و روش‌شناسی در منابع کتابخانه‌ای اعم از منابع دست‌اول و دست‌دوم وجود دارند و در دسترس هستند، پرداخت؛ تا چارچوب مفهومی تحقیق معین شود. در این مطالعه اسنادی مشخص شد که هستی‌شناسی نوع نگاه و درک هر انسانی را نسبت به پیدایش عالم هستی تعیین می‌کند. آیا جهان هستی قدیم بوده است و خالق دارد؟ خالق جهان هستی کیست؟ نسبت انسان با او چگونه است؟ بدیهی است انسان معتقد به خداوند هستی، نگاه توحیدی‌اش را بر همه امور گسترش می‌دهد و در هر حالتی خداوند را قدرت برتر جهان می‌یابد. به قوانین الهی تمسک می‌جوید و برای انسان همان جایگاهی را قرار می‌دهد که خداوند قرار داده است. اعتقاد به حادث بودن جهان هستی یا همان نگاه مادی‌گرایانه، اما؛ پیدایش عالم را تصادفی بیش نمی‌داند! خالق برای هستی متصور نیست. هرچه هست جهان مادی است و دنیای دیگری وجود ندارد. این نوع نگاه به هستی البته در معرفت‌شناسی هم به انسان همچون اشیاء می‌نگرد: فاقد روح! و در روش‌شناسی هم با حذف فطرت و وحی تنها به حواس بشری خود را محدود می‌کند (مسعودی، ۱۳۹۸). از این رو، هستی‌شناسی امام خمینی (ره) می‌تواند نقطه عزیمت ارزشمندی برای شناخت مبنای اندیشه الهی ایشان در راه به هدف رسیدن انقلاب اسلامی به حساب آید. پیش از پرداختن به مبنای معرفت‌شناسی امام لازم است به مبنای هستی‌شناسی ایشان بپردازیم.

۱. ۲. ۳. مبنای هستی‌شناسی

هنرمندانی که جهان را بدون خالق هستی می‌دانند و نگاه ماتریالیستی

است. در گفتمان امام خمینی (ره)، عرفان و هنر از یکدیگر جدا نیست و باهدفی مشترک در عرصه جامعه معنا پیدا می‌کند و معرفی می‌شود. عسکری و چیت‌سازیان (۱۳۹۷) در تحقیقی با عنوان «پویی در اندیشه امام خمینی (ره) در باب هنر» بر هستی‌شناسی امام درباره هنر تأکید ورزیده و نتیجه گرفته‌اند که اعتقاد راسخ ایشان به الزام به اصل تعهد هنر و هنرمندان به خالق و مخلوق خدا که حاصلش ایجاد آثار هنری حقیقی است را نشان داد.

گنجی (۱۳۷۸) در مقاله‌ای با عنوان «هنر جلال، هنر متعهد در سخن امام خمینی»، در فهم نظریه امام خمینی (ره) به این نتیجه می‌رسد که طبق این نظریه، هنرمند خود خالق نیست، هرچند در چشم مردم ظاهری به عنوان خالق اثر هنری معروف و مشهور است بلکه او ابزار فعل خداوند است، همان گونه که افلاطون گفت و شاید دقیق‌تر از آن را بتوان با استفاده از کلام مولانا جلال‌الدین بلخی بیان کرد: ما همه شیران ولی شیر علم / حمله‌مان از باد باشد دم‌به‌دم؛ حمله‌مان پیدا و ناپیداست باد / جان فدای آنکه ناپیداست باد؛ هرچند تلقی دیگری بعد از ظهور دوره مدرن در جهان هنر اقتدار پیدا کرده است که قائل است به اینکه هنرمند خود نابغه‌ای است که به یمن نبوغ طبیعی نه حتی خدادادی، به خلق آثار هنری دست می‌زند و خالق علی‌الاطلاق اثر هنری است و این اثر برآمده از خیال انسانی اوست که حدود مرزی نمی‌شناسد و خود بنیاد است و بی‌یاور به اخلاق.

کریمی و افشاری (۱۳۹۷) در تحقیقی با عنوان «تحلیل دیدگاه‌های امام خمینی و امام خامنه‌ای پیرامون نقش هنر و هنرمند در پیکره تمدن اسلامی» پرداخته‌اند، نتایج تحقیق حاکی از آن است که هنرمند به مثابه انسانی مسئول در قبال خود، جامعه، تاریخ و فرهنگ خویش ملزم به هویت‌سازی و هویت بخشی در مسیر خلق و آفرینش هنری است. در مقابل هنر نیز می‌بایست بانفوذ کلمه خود و دوری از امر «فُج» و نزدیکی به امر «حُسن»، نادی فریاد ستم‌دیدگان و مظلومان باشد. بی‌تردید لازم است چنین هنری را زمینه‌ای فرهنگی (جامعه اسلامی) پشتیبانی نماید که خود در مسیر رابطه «فرهنگی-تمدنی» قرار دارد.

در تحقیقات انجام‌شده محققان به روش توصیفی-تحلیلی تنها به بررسی ابعاد دیدگاه‌های امام خمینی (ره) به هنر پرداخته‌اند و کم‌تر به اندیشه‌های امام درباره هنر و ارتباطات اجتماعی توجه کرده‌اند در این تحقیق هنر و ارتباطات در اندیشه امام بررسی شده و نتایج آن جامع‌تر و کامل‌تر از پیشینه‌ها است.

۳. مبنای نظری پژوهش

۱. ۳. هنرمند و ارتباطات

هنرمند از طریق هنرش با مخاطبان ارتباط برقرار می‌کند. این ارتباط گاهی حضوری است و در نمایشگاه آثار هنرمند اتفاق می‌افتد. اما در بیشتر مواقع به دلیل گستردگی جوامع این ارتباط به وسیله و میانجی‌گری رسانه‌ها صورت می‌پذیرد. پس ارتباط هنرمند یک‌بار از طریق اثر هنری‌اش امکان می‌یابد و این ارتباط هم از طریق مطبوعات، رادیو و

داشته و قابل شناخت است و چنین شناختی بین‌الذهانی و قابل انتقال نیز است.

نکته دوم اینکه ایشان همانند همه حکیمان مسلمان، منابع و راه‌های معرفت و شناخت را متعدد و ترکیبی از وحی، عقل، قلب، حس و تجربه می‌داند و معتقد است جمود در یکی از آن‌ها موجب عدم وصول به معرفت و شناخت حقیقی است. به بیان دیگر، ابزار شناخت و معرفت سیاسی وی، ترکیبی است؛ فلسفی، عرفانی، فقهی، کلامی، اصولی و تاریخی. بدین ترتیب، بین منابع شناخت و ابزار شناخت کاملاً تناسب و هماهنگی وجود دارد (مقیمی، ۱۳۷۸: ۷۹).

بنابراین، از منظر امام راحل، معرفت چندلایه‌ای و چندبعدی است. علاوه بر چندوجهی بودن شناخت، مرحله‌ای و مدرج بودن منابع شناخت نیز در اندیشه سیاسی امام نقش حساسی را ایفا می‌کند. از منظر امام، مبدأ حرکت معرفت از حس و تجربه است که در مرحله بالاتر توسط عقل و برهان تکمیل می‌شود و در سیر صعودی خود به یقین شهودی می‌رسد و در نهایت، تمامی مراحل پیشین باید به محک وحی سنجش شود. زبان فلاسفه، زبان عرفا و فقها در صورتی که با زبان وحی تطبیق داشته باشد حجت است (امام خمینی، ۱۳۷۳: ۷۶). از این رو، مشروعیت همه چیز به وحی معطوف است.

براین اساس در روش‌شناسی امام تنها با تحقیق در عالم احساس و از طریق معرفت تجربی نمی‌توان به شناخت جهان هستی پی برد بلکه لازم است از همه ابزارهای معرفتی: حس، عقل و وحی استفاده کرد.

۳.۳. هنر و ارتباطات در آثار امام

بررسی آثار امام خمینی (ره) باهدف کدگذاری سخنان و نوشته‌های ایشان در دو حوزه مرتبط هنر و ارتباطات، می‌تواند نشانگر پیوند این دو حوزه در اندیشه دینی امام باشد که پس از فیش‌برداری قابل توصیف است. یافته‌های توصیفی با اهمیت ارتباطات و رسانه در اندیشه امام بررسی می‌شود:

۳.۳.۱. امام خمینی (ره) و اهمیت ارتباطات و رسانه

بسیاری از محققان ایرانی و خارجی معتقدند امام برای پیروزی انقلاب اسلامی به‌خوبی از رسانه‌های محدود و کوچک برای برقراری ارتباط با مردم استفاده کرده‌اند.

«اورت راجرز» یکی از محققان معروف آمریکایی و از پیشکسوتان اندیشه‌های نوآوری در غرب می‌نویسد: «چه درسی باید از انقلاب ایران در ارتباط با نقش فناوری ارتباطی در جهان سوم گرفت؟ باید توجه بیشتری به روابط میان‌فردی و به رسانه‌های کوچک نظیر ضبط صوت و اعلامیه‌های زیراکسی که دست‌به‌دست می‌چرخند، مبذول داشت، چراکه نهایتاً این مردم هستند که می‌توانند یکدیگر را به کنش در ابعاد گسترده وا دارند. چراکه درحالی‌که آیت‌الله خمینی رسانه‌های قدرتمندتر جمعی نظیر رادیو، تلویزیون امواج مایکرو و ماهواره‌های ارتباطی را برخلاف شاه در دست نداشت، اما از فناوری‌های ارتباطی بهترین استفاده را کرد» (شکرخواه، ۱۳۷۲: ۶).

و مادی‌گرایانه به جهان هستی دارند در آثارشان نمودی از معنویت و وجود خداوند نمی‌توان انتظار داشت. هر هنرمندی با توجه به نوع نگاهش به جهان هستی، هنرآفرینی می‌کند. شناخت عالم هستی از دیرباز مورد توجه انسان‌ها به‌ویژه هنرمندان، بوده است. پرسش هستی‌شناسی از نحوه به‌وجود آمدن عالم، پاسخ‌های گوناگونی را در برابر خود دیده است. از باور به به‌وجود آمدن خودبه‌خودی عالم تا باور براین که عالم هستی خالقی دارد و خالق هستی بر همه امور اشراف دارد. او است که هدایتگر انسان‌ها است.

مطالعات آثار امام نشان می‌دهد که: «امام خمینی، از حیث هستی‌شناسی، در زمره اندیشمندان اصالت وجودی قرار می‌گیرد. هستی در نگاه ایشان هدف‌دار و دارای مبدأ و معاد است. در این نگاه جهان مادی درنازترین مرتبه وجود است» (درویشی، ۱۳۸۹: ۶۵).

امام خمینی (ره) در برابر پرسش‌های هستی‌شناسی که شکل و ماهیت واقعیت چیست؟ و چه چیزی وجود دارد که می‌توان درباره آن شناخت حاصل کرد؟ پاسخ‌های روشنی دارند. واقعیت جهان برگرفته از ذات مقدس الهی است. برآثر حادثه‌ای و تصادفی به‌وجود نیامده است. خالق هستی جهان را براساس نظم و قواعد الهی به‌وجود آورده است و شناخت هستی با شناخت خالق هستی امکان‌پذیر است.

۳.۲. مبانی معرفت‌شناسی

یکی از بحث‌های مهمی که هستی‌شناسی در آن نقش اساسی دارد، بحث معرفت‌شناسی است و از این جهت که هستی در وجود انسان خودش را به‌صورت معرفت نشان می‌دهد.

بر اساس آنکه انسان چگونه به جهان هستی نگاه کند هستی‌شناسی او چگونه باشد، معرفت‌شناسی او نیز شکل می‌گیرد. اگر هستی‌شناسی پاسخی است به ماهیت واقعیت، معرفت‌شناسی پاسخی است به پرسش از واقعیت شناخت و به دنبال همین شناخت است که روش مطالعه او از جهان هستی یا روش‌شناسی^۵ تعیین می‌شود. در روش‌شناسی، ماهیت طرح تحقیق و روش‌های مطالعه واقعیت‌های جهان هستی مطرح می‌شوند (Sarantakos, 2005: 30).

معرفت‌شناسی به ماهیت شناخت می‌پردازد. اگر در هستی‌شناسی پرسیده می‌شود که ماهیت واقعیت چیست؟ در اینجا می‌پرسیم: ماهیت شناخت چیست؟ در آنجا پاسخ عینی یا ذهنی بودن جهان هستی است و در اینجا می‌خواهیم ببینیم کدام راه ما را به واقعیت جهان هستی رهنمون می‌کند؟ کدام دانش و شناخت ما را به سرچشمه واقعیت می‌رساند؟ (Sarantakos, 2005: 30).

نقطه آغاز بنیادهای اندیشه انقلابی امام، معرفت‌شناسی و شناخت‌شناسی ایشان است. طرز تلقی وی به مسأله شناخت، معرفت، کشف حقیقت، ابزار و ملاک درک حق و باطل، روش‌های وصول به حقیقت و رفع حجاب‌ها و موانع درک حق، از جمله مهم‌ترین مباحث این باب هستند (مقیمی، ۱۳۷۸: ۷۸).

اولین نکته در مبانی معرفتی امام این است که ایشان همانند دیگر اندیشمندان مسلمان معتقد است چیزی در خارج از ذهن انسان وجود

یا کلمه تئاتر در ذهن انسان چیز مبتدلی بود که از آن بهره فساد برده شود و هکذا همه چیز دیگر... این‌ها همه به خاطر آن بود که ما فرهنگمان را فراموش کنیم (صحیفه نور، ج. ۱۸: ۱۶۱). ایشان در جای دیگری درباره تفریحات در اسلام می‌گوید: «... و در مورد آنچه را که به نام تفریحات شناخته شده است، اسلام با هر چیزی که انسان را به پوچی و از خود بیگانه شدن می‌کشانند، مبارزه می‌کند. شراب‌خواری و میگساری در اسلام ممنوع است. فیلم‌های منحرف‌کننده از اخلاق متعالی انسانی، ممنوع است.» (صحیفه امام، ج. ۴: ۴۱۴).

در پاسخ به چنین جریانی امام براین باور بودند که هنر باید تهذیب‌کننده جامعه باشد: «رسانه‌ها باید بیشتر کار کنند، از گرداندگان و هنرمندان متعهد بخواهند در راه تعریف صحیح تهذیب جامعه وضعیت تمام هنر جوها را در نظر گرفته، راه و روش زندگی شرافتمندانه و آزادمنشانه را با هنرها و نمایشنامه‌ها به ملت بیاموزند و از هنرهای بدآموز و مبتذل جلوگیری کنند» (صحیفه نور، ج. ۱۹: ۱۰۹).

۴. یافته‌ها و نتیجه‌گیری

پس از مطالعه آثار مکتوب امام خمینی (ره) در دو حوزه هنر و ارتباطات، با توجه به هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی امام، دریافتیم که او معتقد به خداوند هستی است، نگاه توحیدی‌اش را بر همه امور گسترش می‌دهد و در هر حالتی خداوند را قدرت برتر جهان می‌یابد. به قوانین الهی تمسک می‌جوید و برای انسان همان جایگاهی را قرار می‌دهد که خداوند قرار داده است. اعتقاد به حادث بودن جهان هستی یا همان نگاه مادی‌گرایانه ندارد، و پیدایش عالم را تصادفی بیش نمی‌داند! از این رو، هستی‌شناسی امام خمینی (ره) می‌تواند نقطه عزیمت ارزشمندی برای شناخت مبانی اندیشه الهی ایشان در راه به هدف رسیدن انقلاب اسلامی به حساب آید. لذا بحث «هنر برای هنر» نمی‌تواند در اندیشه فقه‌های امام و به ویژه فقه سیاسی ایشان جایگاهی داشته باشد و هنر مسئول و متعهد خلاف آن است. در معرفت‌شناسی امام نگاه مادی‌گرایانه به دنیا و هستی را او می‌نهد و برای شناخت انسان همچون اثبات‌گرایان، تنها به شناخت تجربی بسنده نمی‌کند. براین اساس در روش‌شناسی امام تنها با تحقیق در عالم احساس و از طریق معرفت تجربی نمی‌توان به شناخت جهان هستی پی برد بلکه لازم است از همه ابزارهای معرفتی: حس، عقل و وحی استفاده کرد. براین اساس اشراق و شهود راه را بر روی هنرمند می‌گشاید تا آثار او پر از تخیل‌های ناب و توحیدی باشد. فقه امام، فقه حکومتی و سیاسی است که همه ابعاد زندگی فرد را دربر می‌گیرد. امام در این فقه سیاسی به فقه رسانه و هنر در ارتباطات انسانی پرداخته‌اند. در فقه امام هنرمند مسئول است و نسبت به دین و جامعه متعهد است.

براین اساس، امام خمینی (ره)، هنر را از نظر مباحث وجودشناسی، تعلیم و تربیت و آثار روانی و اجتماعی آن به معنای تصعید روانی (کاتارسیس) و پالایش روحی و التذاذ و تفریح و سرگرمی تعریف و تبیین نمی‌کنند.

برخلاف روان‌کاوان، آفرینش هنری را جریانی برای خویش‌درمانی و

این نظر را یک نظریه پرداز دیگر هم تأیید می‌کند. «الوین تافلر» نظریه پرداز معروف آمریکایی نیز در این زمینه تحلیل‌هایی دارد و از جمله معتقد است که امام «رسانه موج اول - یعنی موعظه‌های چهره به چهره روحانیون برای مؤمنان - را با فناوری موج سوم ترکیب کرد - نوارهای صوتی حاوی پیام‌های سیاسی که در مساجد به‌طور مخفی توزیع می‌گردید و در همان‌جا پخش می‌شد و به کمک دستگاه‌های ارزان قیمت تکثیر می‌گردید - شاه برای مقابله با آیت‌الله خمینی از رسانه‌های موج دوم یعنی مطبوعات و رادیو و تلویزیون استفاده می‌کرد. به محض اینکه آیت‌الله خمینی توانست شاه را سرنگون کند و کنترل دولت را در دست بگیرد، فرماندهی این رسانه‌های متمرکز موج دوم را نیز در اختیار گرفت» (شکرخواه، ۱۳۷۲: ۲۷).

هم‌چنین باران و دیویس (۲۰۰۰) در کتاب *نظریه ارتباط جمعی*، ذیل بررسی نقش رسانه‌ها در جهانی‌سازی، به مخالفت امام خمینی (ره) با مظاهر مدرنیته و استفاده از رسانه‌های کوچک در برابر رسانه‌های بزرگ اشاره می‌کنند و به نقش شرکت‌های چندملیتی و رسانه‌ها برای جهانی‌سازی می‌پردازند: «برای جهانی‌سازی، رسانه‌های جمعی و رسانه‌های جدید و جنبش‌های اجتماعی که در برابر آن تحت تأثیر واقع می‌شوند ضروری‌اند. شرکت‌های چندملیتی و غیردولتی به رسانه‌های مختلف زیادی اعتماد می‌کنند که بهره‌برداری روزانه‌شان را انجام بدهند. گروه‌های منطقه‌ای و محلی که مقاومت می‌کنند یا سازمان‌های جهانی را سرنگون می‌کنند هم‌چنین به سمت رسانه‌ها به‌عنوان ابزار ضروری چرخش دارند» (Baran & Davis, 2000: 349). آن‌ها به مخالفت امام با رژیم شاه و استفاده از رسانه‌های کوچک توجه می‌کنند: «یکی از اولین مکان‌هایی که در جهان این را نشان داد ایران در ۱۹۷۰ بود. شاه «جهانی‌شدن» ایران را با اجازه‌ی کشورهای غربی به‌طور آزادانه با شعبه‌ای از شرکت‌هایشان و توزیع محتوای رسانه‌های جمعی بر پا کرد. اما آیت‌الله خمینی منجر به پیروزی انقلاب در برابر شاه شد. تا حدودی توسط توزیع صحبت‌های [امام] خمینی به‌صورت نوار کاست ضبط‌شده، رسانه‌های بزرگ به رسانه‌های کوچک پیوستند. در این مورد رسانه‌های کوچک قدرت بیشتری را ثابت کردند. اغلب حاصل این چنین مواجهه‌شدن‌ها آمیختن است» (Ibid., 349).

گوانیکه دکتر حمید مولانا (استاد ایرانی علوم ارتباطات، مقیم آمریکا) چنین نظری را نمی‌پذیرد و درباره استفاده امام از کاست و نوار می‌گوید: «... اگر به این سادگی بود، شاه هم می‌توانست از همین‌ها استفاده کند، او که بیشتر داشت. آمریکا هم ماهواره و کاست و نوار خیلی بیشتر دارد... این فناوری نبود بلکه این مشروعیت و اقتدار یک فقیه بود که به محتوای پیام قوت داد» (مولانا، ۱۳۷۸: ۱۵۹).

۳.۲. نگاه انتقادی امام به هنر قبل از انقلاب

امام در انتقاد از هنر جاری در جامعه سابق و حمایت‌های رژیم شاه از هنر می‌فرماید: «در رژیم سابق همه چیز خصوصاً فرهنگ و هنر محتوایش عوض شده بود یعنی کسی که نام سینما را می‌شنید خیال می‌کرد در آنجا باید مرکز فساد و سوء اخلاق، مرکز مخالفت با همه چیز باشد

کدگذاری انتخابی مرحله سوم (مقولات گزینشی) انتخابی دست یافتیم. که این نتایج در جدول (۲) مشاهده می‌شود.

در اندیشه امام خمینی (ره) حمایت از هنر و رسانه با دفاع از آزادی رسانه‌ها و استقلال هنرمندان، اعتراض به سانسور با حمایت از آزادی انتقاد، تبلیغات در جامعه مانند تبلیغ در مساجد، استقبال از هنر حلال بایان هنر مورد قبول در عرفان اسلامی، متعهد و معترض، و هنر زیبا در قالب احکام شرعی و پرهیز از هنر حرام مانند: موسیقی حرام، مجسمه غیر صاحبان روح، لهو و لعب به دلیل اشکال شرعی احصاء شده است که در هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و روش‌شناسی امام در قالب دو مقوله فراگیر اهمیت هنر و آزادی و حرمت اشاعه فساد تبیین می‌شوند. براین اساس امام در اندیشه توحیدی و فقه سیاسی خود، با مکتب «هنر برای هنر» مخالف‌اند و به هنر متعهد انقلابی باور دارند.

پیروزی بر حال بیمارگونه فرد تلقی نمی‌کند. همچنان که مکتب «هنر برای هنر» را نمی‌پذیرد. بلکه هنر را در قالب هنر حلال و در اجرای احکام الهی و برای خدمت به جامعه و مقابله با ظلم می‌پذیرد.

برای آشنایی با شیوه کدگذاری باز در جدول (۱) کدگذاری باز برای دست‌یافتن به مقوله‌های پایه و شاخص، نشان داده شده است و نحوه کدگذاری محوری برای سازمان‌دهی کدهای باز به‌عنوان نمونه رسیدن به کد محوری «حمایت از هنر و رسانه» در اندیشه امام، نشان داده شده است. این نمونه به‌خوبی نشان می‌دهد روند احصای مقوله چگونه انجام شده است:

در این تحقیق، با جست‌وجو در میان آثار امام در دو حوزه هنر و ارتباطات به ۲۸ کد (مقولات پایه) در مرحله اول کدگذاری باز و ۵ کد محوری (مقولات سازمان‌یافته) در مرحله دوم و نهایتاً دو کد اصلی در

جدول ۱. یک نمونه از مراحل کدگذاری باز و محوری آثار امام خمینی (ره) در حوزه هنر و ارتباطات.

کدگذاری محوری	کدگذاری باز	متن
حمایت از هنر و رسانه	اعتراض به سانسور	: «چرا صدای مبلغین اسلام را خفه می‌کنند؟ چرا چاپخانه‌ها را تحت سانسور قرار می‌دهند و از چاپ و نشر نوشته‌های اسلامی جلوگیری می‌کنند؟ چرا آزادی مطبوعات را سلب می‌کنند» (صحیفه امام، ج. ۱: ۱۶۱).
	آزادی در مطبوعات	مطبوعات در نشر همه حقایق واقعیات آزادند» (صحیفه امام، ج. ۴: ۲۶۶).
	آزادی رسانه	«مطبوعات آزادند، قلم آزاد است. بگذارید بنویسند مطالب را. اگر دین‌دارید به دین عمل کنید، اگر چنانچه دین را ارتجاع می‌دانید، به قانون اساسی عمل کنید. خوب بگذارید بنویسند» (صحیفه امام، ج. ۱: ۲۹۲).
	ضرورت آزادی مطبوعات	: «و عمده این است که ما ذهن این جوان‌ها و حتی پیرها و روشنفکرانما را آماده کنیم که ما خودمان آدم هستیم و این‌طور نیست که در همه چیز دستان را پیش دیگران دراز کنیم و حتی اخلاق و زبانمان را نیز از آن‌ها یاد بگیریم. (صحیفه امام، ج. ۱۸: ۲۱۵-۲۱۶).
	استقلال هنرمند	اگر در کتابی چند کلمه خارجی نباشد، آن کتاب را بدون ارزش می‌دانند. آن‌ها می‌خواستند که تمام وجود ما در اختیارشان باشد که هر طوری می‌خواهند عمل کنند. و شما تابلوها را دیده بودید که اکثراً از دوافروشی گرفته تا کتاب‌فروشی و غیره دارای اسم‌های خارجی بودند، و این‌همه به خاطر این بود که ما فرهنگ خودمان را فراموش کنیم» (صحیفه امام، ج. ۱۸: ۲۱۵-۲۱۶).
	آزادی نشر حقایق	«اول مرتبه تمدن، آزادی ملت است. یک مملکتی که آزادی ندارد، تمدن ندارد... مملکت متمدن آن است که آزاد باشد، مطبوعاتش آزاد باشد، مردم آزاد باشند در اظهار عقاید و رأیشان...» (صحیفه امام، ج. ۵: ۳۲).

جدول ۲. مراحل کدگذاری آثار امام خمینی (ره) در حوزه هنر و ارتباطات.

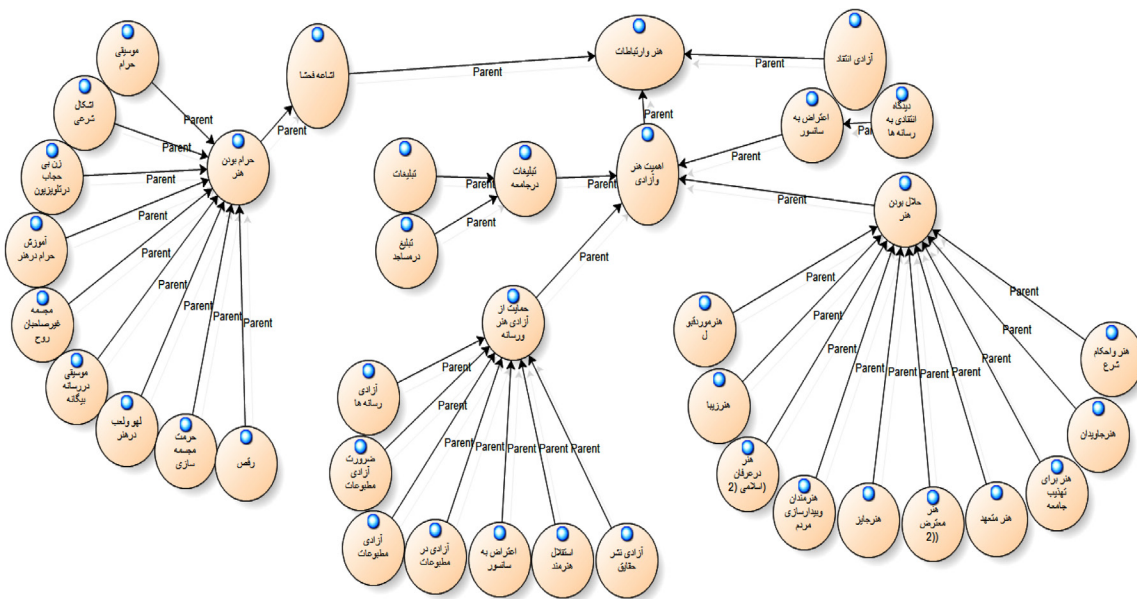
مقوله گزینشی (فراگیر)	مقوله محوری (سازمان‌یافته)	مقولات پایه
اهمیت هنر و آزادی	حمایت از هنر و رسانه	آزادی رسانه - ضرورت آزادی مطبوعات - آزادی در مطبوعات - اعتراض به سانسور - استقلال هنرمندان - آزادی نشر حقایق
	اعتراض به سانسور	آزادی انتقاد
	تبلیغات در جامعه	تبلیغ در مساجد - تبلیغات
	حلال بودن هنر	هنر مورد قبول - هنر زیبا - هنر در عرفان اسلامی - هنرمندان و بیدارسازی مردم - هنر جایز - هنر معترض - هنر متعهد - هنر برای تهذیب جامعه - هنر جاویدان - هنر و احکام شرع
حرمت اشاعه فساد	حرام بودن هنر	موسیقی حرام - اشکال شرعی - زن بی‌حجاب - آموزش حرام در هنر - مجسمه غیر صاحبان روح - موسیقی در رسانه بیگانه - لهو و لعب در هنر - حرمت مجسمه‌سازی - رقص

آزادی انتقاد نیز باور دارند. اما آنچه در این آزادی برای امام اهمیت دارد دفاع از هنر حلال است که بر اساس قوانین و احکام شرعی از هنر حرام تبری می‌جوید. امام با موسیقی مطرب، مجسمه‌سازی افراد ذی‌روح، لهو و لعب، نمایش رنان بی‌حجاب و آموزش هنر حلال در رسانه‌ها مخالف‌اند. مهم‌ترین نکته در اندیشه امام استواری آن بر فقه و فقه سیاسی است «فقه رسانه» و «فقه هنر» ذیل همین فقه حکومتی قابل تبیین است. هنرمندان و ارتباط‌گران می‌توانند در موارد اختلاف‌نظر با مخالفان آثار هنری به احکام فقهی امام و اندیشه توحیدی‌اش در هنر و ارتباطات که در این تحقیق تبیین شد، تمسک جویند.

از این رو، پیشنهاد می‌شود هنرمندان مسلمان در خلق آثار خود به قوانین و احکام شرعی پایبند باشند تا در اجرای مسئولیت هنری‌شان، بر اندیشه امام در هنر و ارتباطات وفادار بمانند و علاوه بر آن در برابر برخی معترضین به آثار هنری و یا مطالب مندرج در رسانه‌ها توان پاسخگویی داشته باشند.

در تصویر (۱) می‌توان ارتباط مقوله‌های مورد بحث را به خوبی مشاهده کرد، دیده می‌شود که هنر و ارتباطات بر پایه اهمیت هنر و آزادی استوار است و امام با حمایت از آزادی هنر و رسانه به‌ویژه دفاع از آزادی مطبوعات و استقلال هنرمند در کنار مخالفت با سانسور به

تصویر ۱. مقولات فراگیر سازمان‌یافته هنر و ارتباطات در اندیشه امام خمینی (ره).

www.sarbazaneslam.com

درویشی، فرهاد (۱۳۸۹)، «ابعاد امنیت در اندیشه و آراء امام خمینی (ره)»، فصلنامه مطالعات راهبردی، شماره ۴۹، صص ۵۵-۸۲.
شکرخواه، یونس (۱۳۷۲)، «ارتباطات در خدمت جنگ روانی»، فصلنامه رسانه، بهار، صص ۶-۱۱.

صحیفه امام: مجموعه آثار امام خمینی (س) (بیانات، پیام‌ها، مصاحبه‌ها، احکام، اجازات شرعی نامه‌ها) (۱۳۸۹)، چاپ پنجم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).

صحیفه نور: تهران، با مقدمه مقام معظم رهبری، تهیه و تدوین انتشارات سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی با همکاری انتشارات سروش، ج ۲۲، وزیری.

عسکری، پریا؛ چیت‌سازیان، امیرحسین (۱۳۹۷)، پوشی در اندیشه امام خمینی (ره) در باب هنر، چهارمین کنفرانس بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی، قم، برگرفته از وبگاه: <https://civilica.com/doc/778336>

کریمی، علیرضا؛ افشاریان، مرتضی (۱۳۹۷)، «تحلیل دیدگاه‌های امام خمینی و امام خامنه‌ای پیرامون نقش هنر و هنرمند در پیکره تمدن اسلامی»، دوفصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، دوره ۱، شماره ۱، صص ۵۰-۶۴.

گنجی، علی‌رضا (۱۳۸۷)، «هنر جلال، هنر متعهد در سخن امام خمینی»، خردنامه همشهری، تیر ۱۳۸۷، شماره ۲۷، صص ۳۶-۳۷.

پی‌نوشت‌ها

1. Ontology.
2. Epistemology.
3. Metodology.
4. Persuasion.
5. David Berlo.

فهرست منابع فارسی

امام خمینی (۱۳۸۳)، جهاد اکبر یا مبارزه با نفس، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).

امام خمینی (۱۳۸۹)، صحیفه نور امام: مجموعه آثار امام خمینی (س) (بیانات، پیام‌ها، مصاحبه‌ها، احکام، اجازات شرعی و نامه‌ها) چاپ پنجم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).

امام خمینی (ره)، سید روح‌الله (۱۳۷۳)، تفسیر سوره حمد از حضرت امام خمینی (ره)، تهران: انتشارات دانشکده مدیریت دانشگاه تهران.

بلیکی، نورمن (۱۳۹۱)، بارادایم‌های تحقیقی در علوم انسانی، ترجمه سید حمیدرضا حسنی، محمدتقی ایمان و سید مسعود ماجدی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۸)، تفسیر سوره حمد، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، در وبگاه جامع سربازان اسلام ۱۳۹۶/۲/۷:

فهرست منابع لاتین

Baran, Stanley J., Dennis K. Davis. (2000), *Mass Communication Theory Foundations, Ferment, and Future*, Second Edition, Belmont: Wadsworth.

Hsieh, H. F. & Shannon, S. E. (2005), Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research*, 15, 1277-1288. DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/1049732305276687>

Mayring, Philipp. (2014), *Qualitative content analysis: theoretical foundation, basic procedures and software solution*. Klagenfurt, 2014. URN: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ss-oar-395173>

Richards, L. (2008), *Teach Yourself NVivo 8: Tutorials by Lyn Richards*, Retrived from: <http://www.sagepub.co.uk/richards/>.

Sarantakos, Sotirios. (2005), *Social Research*, third edition, NY: palgrave macmillan.

Weber, R. P. (1991), *Basic Content Analysis*. Newbury Park, CA: Sage Publications.

مروی، ابوالفضل (۱۳۹۶)، هنر در گفتمان امام خمینی (س)، مجله حضور، شماره ۹۵، صص ۱۸۱-۲۰۱.

محسنیان راد، مهدی (۱۳۶۹)، ارتباط‌شناسی ارتباطات انسانی (میان‌فردی، گروهی، جمعی)، تهران: سروش.

مسعودی، امیدعلی (۱۳۹۸)، تدوین مبانی و اصول بُعد اجتماعی اندیشه دفاعی امام خمینی (ره)، تهران: دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، گروه: حوزه مکتب دانا.

مقیمی، غلامحسین (۱۳۷۸): «مبانی و مبانی اندیشه سیاسی امام خمینی (ره)»، معرفت، شماره ۱۳۸، صص ۸۱-۸۷.

مقیمی، غلامحسین (۱۳۹۱)، «مبانی انسان‌شناسی اندیشه سیاسی امام خمینی (نظریه استهدایی فطری)»، فصلنامه علمی تخصصی طلوع نور، س. ۱۰، شماره ۳۹، صص ۵-۲۹.

مولانا، دکتر حمید (۱۳۷۸) «امام خمینی، انقلاب اسلامی و ارتباطات» (مصاحبه)، فصلنامه حضور، شماره ۲۹، صص ۱۵۸-۱۵۹.

ویمر، راجر دی؛ دومینیک، جوزف آر. (۱۳۸۴)، تحقیق در رسانه‌های جمعی، مترجم کاووس سید امامی، تهران: انتشارات سروش.

Art and Communication in Imam Khomeini's Thought

Omid Ali Masoudi*

Associate Professor, Department of Communication, Faculty of Culture and Communication, Soore University, Tehran, Iran.

(Received: 18 Mar 2021, Accepted: 27 May 2021)

This research has been done with the aim of recognizing Imam's thoughts about art and communication in Islamic society. For this purpose, all written works of Imam were examined by qualitative content analysis research method and by purposefully selecting his statements and coding them using Nvivo 10 software. Imam Khomeini's ontology, epistemology, and methodology in Imam Khomeini's thought, which is based on his political jurisprudence. The artist communicates with the audience through his art. This communication is sometimes present and takes place in the exhibition of the artist's works. It is also formed through the press, radio and television, and social networks. The earliest definition of communication is quoted by the Greek philosopher Aristotle, who said: Communication is the search for all the means and possibilities available to persuade others. Imam Khomeini also has ideas about communication, media, and art that can be a way for communicators and artists in Islamic society. These views are based on Imam Khomeini's knowledge of the universe and the realities around him. Can be viewed. In Imam Khomeini's thought, supporting art and media by defending the freedom of the media and the independence of artists, protesting against censorship by supporting freedom of criticism, propaganda in society such as propaganda in mosques, Halal art by expressing art accepted in Islamic mysticism, committed and protesting, and beautiful art in the form of rulings Shari'a and avoidance of haram art such as haram music, sculptures of non-possessors of souls, entertainment and games have been counted due to sharia forms which are explained in the ontology, epistemology, and methodology of Imam in the form of two comprehensive categories of art and freedom and the sanctity of spreading corruption. Imam's basis in the monotheistic thought of his political jurisprudence as opposed to the school of "art for art's sake" and they believe in committed revolutionary art. Therefore, it is suggested that Muslim

artists adhere to the laws and rules of Sharia in creating their works, in order to fulfill their artistic responsibility, remain loyal to the Imam's thought in art and communication, and in addition be able to respond to some protesters against works of art or media. In Imam's thought, it is seen that art and communication are based on the importance of art and freedom, and Imam, by supporting the freedom of art and media, especially defending the freedom of the press and the independence of the artist, along with opposing censorship, also believes in freedom of criticism. Freedom is important for the Imam. It is the defense of halal art, which seeks to ban haram art according to the rules and rules of the Shari'a. Imam's firmness is on jurisprudence and political jurisprudence. "Media jurisprudence" and "art jurisprudence" can be explained under the same government jurisprudence. Artists and communicators can rely on the jurisprudential rulings of the Imam and his monotheistic thought in art and communication, which were explained in this study, in cases of disagreement with opponents of works of art.

Keywords

Imam Khomeini, Islamic Revolution, Art and Communication, Sharia Law, Halal Art, Haram Art.

*Tel: (+98-21) 88930547, Fax: (+98-21) 66372526, Email: masoudi@soore.ac.ir